

Cemaatçilik ve Bireycilik Arasında Piyasa İlişkileri

Market Relations between Communitarianism and Individualism

Merve SOYLU

Yüksek Lisans, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi,
mervesoylu13@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-7010-6490>

Harun ŞENCAL

Dr. Öğr. üyesi, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonomi Bölümü
harun.sencal@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-3617-8954>

Araştırma & Yayın Etiği

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş,
iThenticate yazılımı ile taranmış,
araştırma yayın ve etiğine aykırılık tespit edilmemiştir.

Research & Publication Ethics

This article was reviewed by at least two referees,
a similarity report was obtained using iThenticate, and
compliance with research/publication ethics was confirmed.

CC BY-NC 4.0

Bu makale [Creative Commons Attribution-NonCommercial License](#) altında lisanslanmıştır.

This paper is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial License](#)

Copyright ©

Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Sakarya/TÜRKİYE

Sakarya University, Institute of Social Science,
Sakarya/TURKEY

Atıf/Citation

Soylu, Merve - Şencal, Harun. "Cemaatçilik ve Bireycilik Arasında Piyasa İlişkileri".
Akademik İncelemeler Dergisi 16 / 2 (Ekim 2021): 140-155.
<https://doi.org/10.17550/akademikincelemeler.939667>

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Date Received: 19.05.2021

Kabul Tarihi/Date Accepted: 13.10.2021

Yayın Tarihi/Date Published: 15.10.2021

ISSN: 1306-7885

E-ISSN: 2602-3016

Cilt/Volume: 16 | Sayı/Issue: 2 |

Yıl/Year: 2021 (Ekim/October)

15. yıl

Akademik İncelemeler Dergisi

Cemaatçilik ve Bireycilik Arasında Piyasa İlişkileri

Öz

Bu çalışmada, geleneksel dönemde cemaat yaşam biçimi ile modern sonrası birey merkezli yaşam biçimi arasındaki niteliksel farka odaklanılarak piyasa ilişkilerinin söz konusu iki dönem içerisindeki konumu ve mahiyeti araştırılmıştır. Geleneksel dönemde cemaat yaşamı içerisinde ortaya çıkan insan ilişkileri içinde piyasa/pazar ilişkilerinin diğer sosyal ilişkilerden bağımsız ve müstakil bir alan oluşturmadığı, bilakis diğer ilişki türlerine ve mevcut toplumsallığın içerisine gömülü olduğu vurgulanmıştır. Öte yandan, modern dönemde birey merkezli yaşam biçiminin içerisinde insan ilişkileri parçalanarak bütünlüğünü yitirmiş ve piyasa ilişkileri müstakil bir alan olarak ortaya çıkmıştır. Bunun da ötesinde, modern piyasa sistemi, toplumu, kurumları ve insan ilişkilerini hegemonyası altına alan ve belirleyen üst bir sisteme dönüşmüştür. Çalışmanın amacı; geleneksel dönemde din ve aile merkezinde şekillenen cemaat yaşamı ile modern dönemde bireycilik merkezinde inşa olunan modern toplum anlayışı arasındaki metalaşma, dini normatif yapının kırılması ve aile/akraba bağlarının zayıflaması şeklindeki temel farklara değinerek modern toplumda geleneksel dönemdeki gibi dayanışma ve sosyal temeller üzerine kurulu bir piyasanın yeniden inşasının zor olduğunu vurgulamaktır. Bu iddianın temellendirilmesini için siyasi, sosyolojik ve temelde ontolojik olarak farklı bir paradigmanın içinde ortaya çıkmış olan Medine pazarı pratiği çerçevesinde modern dönemde İslami bir serbest piyasa kurulabileceği iddiaları kritik edilecek ve bu girişimin imkânı ve zorlukları değerlendirilecektir. Böylece, Medine pazarı ve günümüz serbest piyasa sistemi arasında bulunan benzerliklerden yola çıkarak Medine pazarının günümüz kapitalist sistemi için ahlaki bir çözüm olarak ortaya konulabileceğini iddia eden görüşler geleneksel ve modern toplum yapıları üzerinden kritik edilerek bunun uygulanabilir olmadığı gösterilmiş olacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslam Ekonomisi, Topluluk, Bireycilik, Medine Pazarı, Serbest Piyasa Sistemi

Market Relations between Communitarianism and Individualism

Abstract

In this article, the position and nature of market relations are analyzed by focusing on the qualitative difference between the communitarian lifestyle in the traditional period and the post-modern individual-centered lifestyle. It is emphasized that the market relations with human relations that emerged in the communitarian lifestyle during the traditional period do not create an independent and autonomous space from other social relations; on the contrary, they are embedded in other types of relations and the existing sense of community. On the other hand, human relations have ruptured and disintegrated in the modern period due to the individual-centered lifestyle, and market relations have emerged as an autonomous field. Moreover, the modern market system has transformed into a superior system that dominates and determines society, institutions and, human relations. This study aims to emphasize the difficulty to rebuild the traditional market relations based on solidarity and social basis in the modern era by addressing the fundamental differences between the communitarian lifestyle shaped around the religion and family in the traditional era and the modern understanding of community built around the individualism in the modern era, in terms of the commodification, distorting of the religious normative structure and weakening of the family/relative ties. In order to justify this argument, the claims that an Islamic free market can be established in the modern period within the framework of the practice of the Medina market, which emerged within a politically, sociologically and ontologically different paradigm, will be criticized, and the possibilities and difficulties of this initiative will be evaluated. Thus, based on the similarities between the Medina market and today's free-market system, the opinions claiming that the Medina market can be put forward as a moral solution for today's capitalist system will be criticized over the comparison between traditional and modern community structures, and it will be shown that this is not practicable.

Keywords: Islamic Economics, Community, Individualism, Medina Market, Free-Market System

Giriş

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İslam iktisadı alanında önemli sayıda eser ortaya çıkmış ve Müslümanların çoğunluğunun yaşadığı coğrafyalarda iktisadi düşünceyi etkilemeye başlamıştır. Çağdaş İslam iktisat düşüncesi bağlamında ele alabileceğimiz bu çalışmalar genel olarak Batılı ekonomi anlayışına hem bir itiraz hem de bir cevap niteliğinde olmuştur. Bu bağlamda, İslam iktisatçılarının çoğu alternatif ve meydan okuyan modeller ortaya koymaktan ziyade hâkim Batılı ekonomi anlayışı ve mevcut politik-ekonomik trendlerin etkisi altında Batılı söylemin içerisine kısmi dini ve kültürel eklemeler yaparak mevcut anlayışın farklı bir üretimini ortaya koymuşlardır. Bunun en bariz örneğini piyasa kavramına olan yaklaşımlarda görmekteyiz. Çalışmaların çok büyük bir kısmında piyasanın bir sisteme dönüşerek toplumu şekillendiren bir kurum haline gelmesine eleştirel yaklaşımlarda bulunulmamıştır. Bunun neticesinde, modern manada kullanılan piyasa kavramı ve Hz. Peygamber dönemindeki Medine pazarı tecrübesi arasındaki niteliksel farklılıklar göz ardı edilerek eş tutulmuştur. Düşünürler doğrudan piyasa kavramını savunmasalar da araçsal olarak günümüz piyasa sistemini ifade etmektedirler. Dolayısıyla yapılan çalışmalar İslam tarihi geleneğinden formel bir aktarımın ötesine gidememiştir.

Batılı ekonomi anlayışından etkilenen, çeşitli eklemeler ve çıkartmalar yapılarak ilk formu oluşturulan İslam iktisadı alanı; temel analiz birimi piyasa olan ve piyasayı oluşturan bireylerin özellikleri ve davranışları incelenerek piyasaya dair çıkarımlarda bulunmanın imkânı varsayımına sahip olan ana akım iktisat anlayışından ne kadar bağımsız bir iktisat anlayışı ortaya koyduğu da tartışmaya ve tahlile açık bir konudur. Bu çalışmada geleneksel ve modern dönem olarak ayrılan iki dönem cemaatçilikten (*communitarianism*) bireyci yaşam biçimine geçiş merkezinde ele alınarak piyasa ilişkilerinin bu iki dönem arasındaki niteliksel farklılığına vurgu yapılacaktır. Bu niteliksel farklılığın vurgulanmasının amacı, geleneksel dönemde hâkim olan din ve aile etkisiyle şekillenen cemaat yapısının bir parçası olan piyasanın, bireycilik temelinde oluşturulan modern toplumun içerisinde tekrar inşa edilmesinin -imkânsız değilse dahi- çok zor olduğunu göstermektir. Bu iddianın temellendirilmesi neticesinde, Hallaq'ın ulus-devlet yapısı içerisinde Şeriatın ahlaki temeline dayalı bir İslami yönetim anlayışının imkânsızlığını iddia etmesine paralel olarak Medine pazarı ve günümüz serbest piyasa sistemi arasında bulunan benzerliklerden yola çıkarak Medine pazarının günümüz kapitalist piyasa sistemi için ahlaki bir çözüm olarak ortaya konulmasının uygulanabilir olmadığı gösterilmiş olacaktır.

1. Cemaatçilikten Bireyselliğe Geçiş

1.1. Modern Öncesi Dönemde Cemaat Olarak Yaşamak

Modern öncesi dönemde, insanların her türlü fiili ve düşünsel çabasını belirleyen metafiziksel bir alan bulunmaktaydı (Arslan, 2016, 35). Bu metafiziksel alan varlık ve bilgi anlayışını oluşturarak farklı topluluklarda farklı şekillerde tanımlansa ve tezahür etse de en nihayetinde bu alanın belirlediği normatif kurallar tarafından şekillenen bir cemaatin mevcut olduğu iddia edilebilir. Cemaatin içine gömülü olan ve metafizik alanın belirleyiciliğinde oluşan kurumsal mantıklar, insanlar ve kurumlar arasındaki ilişkilerin şekillenmesinde sosyal aktörlere bilinç ve saik vererek kimlik oluşturan merkezi bir etki alanına sahiptir (Thornton - Ocasio, 2008, 100). Modern öncesi dönem için bu normatif alanın belirleyicisi olarak en önemli rolü din üstlenmekte ve insan davranışlarını şekillendirmekle birlikte insan ilişkilerinden ortaya çıkan kurumlar da bu anlayış üzerine oluşmaktadır (Thornton - Ocasio, 2008, 103; Tönnies, 2019). Örneğin, bir yaratıcının

varlığını kabul eden ve ondan gelen bilgiye ulaşabileceğine inanan bir cemaatin yapısını belirleyen metafiziksel arka plan, bu şekilde bir varlık ve bilgi anlayışını reddeden modern dönemdeki varlık ve bilgi anlayışından ayrılmakta ve neticede toplumsal ilişki ve kurumları farklılaştırmaktadır.

Modern öncesi dönemde dinin belirleyiciliğinde olan sosyal yapının şekillenmesinde aile ve akrabalık bağlarının önemli olduğu görülmektedir (Thornton - Ocasio, 2008, 108). Aile kurumu toplumsallık duygusunun gelişiminde oldukça temel bir role sahiptir. Aile, çocuğun içinde yaşadığı cemaatin norm ve kurallarını öğrendiği ve içselleştirdiği ilk kurumdur (Emiroğlu - Aydın, 2003, 20). Modern öncesi dönemde insan ilişkileri, aile kurumundan köklenen akrabalık ve akrabalık ilişkilerinin bir uzantısı olarak komşuluk ve bunların yanı sıra mahalli düzeyde ortaya çıkan daha geniş sosyal kurumsal ilişkiler içinde kurulur ve anlamlandırılır (Polanyi, 2017). Kişi, cemaatin en küçük ve en temel kurumunda toplumsallığın içine doğmakta ve bu normatif yapının içinde yetişmekle beraber mevcut anlayışı bütünüyle içselleştirme ve netice olarak bu ahlaki çerçeve içinde davranış geliştirmekte ve ilişki kurmaktadır. Bu sebeple, toplulukta oluşan insan ilişkileri ile bu ilişkilerden ortaya çıkan kurumların yakınlıkları ve kendiliğinden oluşan birlikleri, birbiriyle uyumlu yapıların oluşturduğu bir dayanışma ortamı ortaya çıkarmaktadır.

Modern öncesi topluluklardaki bu dayanışma; aynı gelenek, dini inanç ve tasavvurun ortaya çıkardığı gönüllü bir dayanışma motivasyonu ile olmuştur (Durkheim, 2020). Bunun yanı sıra dayanışma sadece insanların benzer veya aynı değerlere sahip olduklarından dolayı değil birlikte var olma bilincine sahip olmalarından ve sosyal faaliyetleri karşılıklı olarak birbirlerine yöneltmelerinden kaynaklanmaktadır (Weber, 2018). Dolayısıyla metafiziksel bir arka planda hikmet arayışının düşünsel ve eylemsel faaliyette hâkim bir belirleyici olduğu topluluklarda insanların diğer kişilerin refahına yönelik bir eğilimi söz konusudur (Forsyth, 1992). Bunun bir sonucu olarak, örneğin, insanların gerçekleştirdiği üretim, tüketim ve dağıtım gibi iktisadi faaliyetlerde dahi ekonomik kaygılardan öte dayanışma ve cemaat değerlerini koruma dürtüsü ve sosyal faydanın ortaya çıkması ağır basmaktadır (Fotopoulos, 1994). İnsanların içinde buldukları sosyal yapının ahlaki çerçevesi dâhilinde davranış geliştirmeleri ve ilişkiler kurmaları dolayısıyla, bu ahlaki çerçeveye zıt olarak hareket ederek sadece kendi çıkarlarını gözetmeleri kolay değildir.

Modern öncesi dönemde cemaat yaşamında, din merkezli bir normatif yapının ve aile temelli sosyal ilişkilerin hâkim olması insanlar üzerinde birbirlerine karşı çeşitli sorumluluklar ve bağlılıklar ortaya çıkarmaktadır. Genel olarak küçük ölçekli bir ilişkiler ağının içinde insanlar birbirlerine karşı anonim bir kimliğe bürünemezler. Cemaat yaşamında insan ilişkileri dini normatif yapı içerisinde aile merkezli gerçekleştiğinden ve bunun yanı sıra kişiler birçok farklı ilişki ağından tekrar bir araya geldiklerinden dolayı insan ilişkileri dayanışma, sadakat ve güven endeksli bir anlayış üzerine kurulmaktadır.

1.2. Modern Dönemde Birey Olmak

Kapitalist iktisadi anlayışın ve sanayi devriminin ortaya çıkardığı sosyoekonomik çıktılar neticesinde insan yaşamını tüm yönleriyle kuşatan yeni bir çağ vuku bulmuştur. Batı Avrupa'da ortaya çıkan ve etkisi sadece ortaya çıktığı coğrafyada değil tüm dünyada görülen modern proje büyük ve köklü değişiklikler meydana getirmiştir. Bu sebeple, modern proje metafizik anlayışta köklü değişiklikler ile geleneksel dönemden bir kopuşu temsil etmektedir. Dinin belirleyici normatif yapısının kırılması, düşünce ve davranışların akıl merkezinde gerçekleşmesi, toplumsal farklılıkların azalması ve kentsel yaşamın ortaya çıkmasıyla artan bireycilik ve bunlara ek olarak değişime konu olan birçok sosyal,

ekonomik, siyasal ve kültürel alan bu köklü değişiklikler arasındadır (Van Der Loo - Van Reijen, 2014, 15). Bu değişimlerin önemli sonuçlarından biri cemaatin üyesi olarak yaşamını sürdüren kişilerin toplumda bir birey olarak var olmaya başlamasıdır. Her ne kadar bireyin ve modern toplumun ortaya çıkışını 13. yy.'a kadar geriye götüren araştırmacılar olsa da (Macfarlane, 1993; Macfarlane, 2021), genel olarak bireyselleşmenin endüstriyel devrim sonrasında şekillenen toplumsal ilişki ve kurumsal yapılar sebebiyle gerçekleştiği iddia edilmektedir (Taylor, 2020; Gorz, 2007; Beck, 2011; Bauman, 2000).

Modern toplum yeni bir varoluş halidir (Baudelaire - Mayne, 1964; Frisby, 2012). Bu yeni varoluş haline geçişin temel sebepleri arasında sanayileşme ve kentleşmenin olduğu ileri sürülebilir (Van Der Loo - Van Reijen, 2014). Kentlerde kıt kaynakları kullanabilecek insan sayısının artışı iş bölümü kavramını ve ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla insanlar birbirilerine niteliksel olarak modern öncesi dönemden farklı bir bağımlılık ve dayanışma ilişkisinin içerisinde konumlanmıştır (Giddens, 1971). Bu durum Durkheim'in mekanik ve organik dayanışma/toplum karşılaştırmasında da görülmektedir (Durkheim, 2013). Durkheim, iki veya daha fazla insan arasında gerçekleşen dayanışma faaliyetini modern öncesi ve sonrası dönemde ayırmak için *organik* ve *mekanik* dayanışma kavramlarını kullanmaktadır. Durkheim'a göre; mekanik dayanışma türü aynı inanç ve değerleri paylaşan, -akrabalık gibi- yakın ve uzun süreli ilişkiler kuran insanların oluşturduğu bir cemaat içinde ortaya çıkmaktadır (Durkheim, 2013, 180; Durkheim, 2020). Dolayısıyla mekanik dayanışmanın ortaya çıktığı cemaat yaşamında dayanışma, yardımlaşma ve iş bölümü kendiliğinden oluşmaktadır. Organik dayanışma ise akıl ve çıkar merkezli hareket eden bireylerin hâkim olduğu modern toplum içinde ortaya çıkmaktadır (Durkheim, 2020). Bu bağlamda mekanik dayanışmanın hâkim olduğu cemaat yaşamında dayanışma ve yardımlaşma faaliyetinin kendiliğinden ortaya çıkmasına karşın organik dayanışma türünün hâkim olduğu toplum yapısında dayanışma ve yardımlaşma faaliyeti sözleşme mantığına göre gerçekleşmektedir (Durkheim, 2013). Bu iki farklı dayanışma türü içerisinde iş bölümü kavramı da niteliksel olarak farklıdır. Mekanik toplumlarda iş bölümü insanların benzer ve ortak bir yaşamın içinde olmalarından dolayı basit bir yapıya sahiptir. Organik dayanışma türünde ise sanayileşmenin artması ile birlikte karmaşık bir iş bölümü anlayışı ortaya çıkmaktadır. Organik toplumlarda -kapitalist üretim sürecinin ortaya çıkardığı- iş bölümünün çok belirgin olması dolayısıyla insanların birbirlerine olan bağılıkları zorunlu ve yapay bir ilişkiler ağı içerisinde ortaya çıkmaktadır (Durkheim, 2020).

Modern dönemde toplumsal iş bölümü topluma entegre olma yoluyla organik dayanışmanın ortaya çıkmasıdır (Durkheim, 2020). Yani modern dönemde toplumsal iş bölümü topluma entegre olmanın ön şartıdır. İşbölümü neticesinde edindiğimiz meslekler toplumsal kimliğimizi oluşturmasının yanı sıra birey, çalışmasının bir karşılığı olarak toplumda yer edinir (Méda, 2012). Modern çağın en önemli toplumsallaşma aracı olarak *çalışma* günümüz toplumu olarak emekçiler toplumunu oluşturmuştur (Gorz, 2007, 28). Materyalist bir zihniyetin ürünü olarak kapitalizmin genelleştirilmiş bir meta üretim ağı olarak toplumun tüm alanlarına sirayeti modern toplumu anlamak için önemli ipuçları vermektedir (Giddens, 2013, 141; Giddens, 2013, 35).

Modernleşme süreci içerisinde ortaya çıkan birey, geleneksel dönemde kurulan küçük ve yakın ilişkilerin tersine bu süreçte daha büyük ve anonim kimlikler üzerinden kurulan yapay ilişkilerin bir aktörüdür (Van Der Loo - Van Reijen, 2014, 166). Dolayısıyla davranışlar ve ilişkiler arasındaki bu yapaylık uzak mesafeli bir bağıllık türü olarak ortaya çıkmıştır. Bu süreçle birlikte uzaklığın verdiği motivasyon ile akıl merkezli davranış ve

ilişkiler ağı ortaya çıkmış ve böylece uygarlık düşüncesinin her alanı birey anlayışı üzerinden tekrar yorumlanmıştır (Guénon, 2016, 111). Tönnies'in *gemeinschaft*'ten *gesellschaft*'e (cemaatten cemiyete) geçiş süreci bahsinde açıkladığı doğrultuda, modern dönemde "gelenek, din ve cemaat yerini dinamizm, bilimsellik ve ekonominin" hâkimiyetine bırakmıştır (Van Der Loo - Van Reijen, 2014, 18). Diğer bir ifadeyle, modernite, yeni insan tipolojisi olan bireyle birlikte gelenekten tam bir kopuşun hikayesidir. Modern dönemde birey geleneksel normatif yapılardan kopmuş ve bu normatif boşluğa aklı (ve hazzı) merkeze alarak kendi seçimlerinde özgür olan bir insan tipolojisi olarak karşımıza çıkmaktadır (Van Der Loo - Van Reijen, 2014). Tönnies'in *gemeinschaft* ve *gesellschaft* arasındaki ayrımı ve yukarıda bahsedilen kopuşun paradigmatik farkı 11. yy. Avrupası'nda çok yaygın olan bir söylem üzerinden de anlaşılmaktadır: "Allah köyü, insanlar şehirleri yarattı" (Gezgin, 2011, 183). Nitekim bu ifadede de anlaşılacağı üzere cemaat tipi (daha yerel ve kendiliğinden meydana gelen) yaşam biçimleri tanrı merkezli bir oluşumu ifade etmektedir. Bunun farklı bir oluşumu olarak cemiyet yaşam biçimi ise insanların organize ettiği yapay bir mekanizmanın kurgusu içerisinde ortaya çıkan formlardır.

Uzak mesafeli ilişkiler kuran ve karar alma süreçlerinde özgür olan insanın bireyselleşme motivasyonu ulus-devlet ve mevcut kapitalist anlayışın en belirgin olduğu modern piyasa sistemi tarafından desteklenirken, bu iki yapı aynı zamanda söz konusu bu insan tipolojisini güçlendiren temel sistemler olarak karşımıza çıkmaktadır (Van Der Loo - Van Reijen, 2014, 166). Nitekim Giddens kapitalist toplumun aynı zamanda bir ulus-devlet olması dolayısıyla modern toplumu oluşturduğunu ifade etmektedir (Giddens, 2013). Kapitalist piyasa bireyciliğin özgürlüğünü destekler nitelikte özgür bir piyasa anlayışıdır; "ama bu özgürlük, ancak bir zorunluluk alanı içinde sınırlanmak kaydıyla" mümkün olmaktadır (Poole, 1993, 131). Bu sınırlı olanı bireyin toplumdaki diğer bireylerle olan organik-bağımlı ilişkisi içindeki yükümlülükleri oluşturmaktadır. Bireyin hem davranışları hem de iş bölümü uzmanlığı ile belirlenen yükümlülükleri rasyonelleşmiş ve bu sebeple modern kapitalizmin üretim, tüketim ve mübadele alanı da akılcılaştırılmıştır. Bu durum piyasaya dair bir çerçeveyi, yani yasayı, zorunlu kılmaktadır. Bu zorunluluğa binaen hukuki yapıyı oluşturacak yasa yapıcı bir sistemin varlığı ortaya çıkmıştır (Poole, 1993, 131). Modern süreçte hukuki yapıyı oluşturacak bu üst yapı ulus-devlettir. Kapitalizm ve ulus-devletin tarihsel olarak ortaya çıkışları aynı süreçte benzer ve tamamlayıcı motivasyonlar ile gerçekleşmiştir. Nitekim Giddens sanayileşme, kapitalizm ve yönetim aygıtı olarak modern devletin birbirlerini destekler nitelikte evrimleştiğini iddia etmektedir (Giddens, 2013, 141,160).

Ulus-devletin hem kendi siyasi iktidar olma anlayışı hem de iktisadi otorite olan kapitalizmin çalışma anlayışı bireyi şekillendirme ve yönlendirme üzerine kuruludur. Birey olmak insana özgürlük ve özsel aklı tarafından hareket etme gücü verirken aynı zamanda onu "soyut, anonim ve büyük ölçekli" yapılara tutsak bırakmaktadır (Van Der Loo - Van Reijen, 2014). Ulus-devlet bireyi vatandaş olarak kendisini devletine feda edebilecek sadık bir kişi olarak eğitmekte ve yönlendirmektedir (Hallaq, 2019). Bireyin vatandaş olarak kendini devleti için feda etmesinin arkasındaki temel motivasyon ulusu bir aile olarak anlamlandırmasıdır (Anderson, 2011; Hallaq, 2019). Modern öncesi dönemde toplumsallığı oluşturan aile yapısı artık ulus-devlet mantığıyla toplumsallığın dışında devlet halinde ortaya çıkmıştır. Vatandaş ile devlet arasında hem epistemolojik hem de psikolojik bir bağın mevcut olması bireyi devlet tarafından asimile edilmeye açık hale getirmektedir (Hallaq, 2019). Devlet, eğitim ve sert bürokratik yapılar aracılığıyla fedakâr, sadakatli ve fayda sağlayan vatandaş kimliğine sahip bireyler yaratmaktadır.

Devletin ekonomi, siyaset, sosyal, eğitim, sağlık gibi alanlarda sıkı kontrolü ve kendi egemenlik gücü içinde tekelleştirmesi modern ulus-devlet anlayışının bir ürünüdür. Zira modern ulus-devletin sosyal devlet anlayışı içinde halka hizmet olarak sunduğu girişimlerinin ardında bireyin ve daha kolektif bir güç olarak toplumun davranışlarını kontrol edebilme veyahut kendi egemen iradesi doğrultusunda yönlendirme arzusu vardır ki bu sebeple okul kurumu ve diğer kültür yaratımları bireyi eğitmek üzerine kurgulanmıştır. Nitekim birey modern topluma vatandaş kimliği dahilinde katılmaktadır.

Modern devlet sınırları içerisinde ve kapitalist piyasa sistemine göre yetişen ve topluma da bu kimlik üzerinden dâhil olabilen bireyin ürettiği yeni bilgiler de kendisini şekillendiren bu iki sistemin prensipleri üzerinden oluşmakta ve bir başka ahlaki paradigmayı ifade eden anlayışlarla bir araya geldiğinde onları -bilinçli veya bilinçsiz olarak- dönüştürmektedir. Bu dönüştürme faaliyetinin modern dönemde başarılı olmasının en önemli etkeni bu iki sistemin toplumsal düzeyde sahip olduğu hegemonyadır (Asutay, 2012). Bu dönüştürme faaliyetinin bir ürünü olan ve dördüncü bölümde detaylı bir şekilde ele alınan İslam'ın ilk dönemlerinde kurulmuş olan Medine pazarının modern dönemde yeniden ihyası ve inşası projesi de bu bağlamda bir dönüştürme faaliyeti olmanın ötesine gidememektedir.

2. Serbest Piyasa Açısından Cemaatçilik ve Bireysellik Farkı

Piyasa, yalnızca ürünlerin fiyatlarının oluştuğu veya ekonomik faaliyetin gerçekleştiği bir yapı olmanın ötesinde bireycilik veya cemaatçilik olarak ayırdığımız sosyal ilişkiler ağı içerisinde anlam kazanan bir yapıdır. Dolayısıyla sosyal yapının içinde anlam kazanan piyasa, bireysel ve cemaat yaşamının var olduğu dönemler itibarıyla işleyişinde, mahiyetinde ve niteliğinde temel farklılıkları barındıran bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Piyasa eğer salt ürün değişiminin gerçekleştiği bir yapı olarak ele alınacak olursa onu tarihin her döneminde var olmuş bir gerçeklik olarak değerlendirebiliriz (Polanyi, 2017). Ancak bu bölümde piyasa sadece ürün değişiminin gerçekleştiği bir mekanizma olarak ele alınmak yerine, sosyal ilişkiler tarafından şekillenen bir yapı (geleneksel dönem) veya sosyal ilişkileri şekillendiren bir sistem olarak (modern dönem) değerlendirilecek ve buna bağlı olarak iktisadi faaliyetin nasıl bir mahiyet taşıdığı üzerine yoğunlaşılacaktır.

2.1. Dini Normatif Yapı

Modern öncesi dönemde cemaat yaşamında insan ilişkilerinin ne kadar duygusal ve dayanışma merkezli olduğunu yukarıda “Modern Öncesi Dönemde Cemaat Olarak Yaşamak” başlığında belirtmiştik. Modern öncesi dönemde insan ilişkilerinde dini normatif yapının ve aile bağının insanlar üzerindeki etkisi yoğun olduğundan dolayı söz konusu iki yapı insan ilişkilerini sınırlama veyahut teşvik etme noktasında önemli etki faktörleridir (Poole, 1993). Bu modern öncesi birçok ilişki durumunda söz konusu olduğu gibi iktisadi ilişkilerde de söz konusudur. Modern öncesi dönemin yukarıda sayılan kendine has niteliksel yapısı dolayısıyla piyasa ilişkileri, dini prensipler tarafından şekillenen ve güven, sadakat, dayanışma ve karşılıklılık gibi ilkeler gözetilerek kurulan bir yapıyı temsil etmektedir.

Müslüman topluluklarda da din tarafından belirlenen prensip ve amaçların belirleyici olduğunu *kesb* literatüründe yer alan detaylı tartışmalardan görebilmekteyiz. Hanefi alimlerinden İmam Muhammed'in ortaya koyduğu *kesb* bahsi tam olarak Müslüman toplumlardaki insanların faaliyetlerinin nasıl ve hangi amaçlarla yapılması gerektiğini ele almaktadır. *Kesb* meselesinin İslami açıdan değerlendirilmesi ve temellendirilmesi İmam Muhammed ve diğer Hanefi ilim adamları tarafından çalışılmıştır. *Kesb'in* farz olduğunu

belirten İmam Muhammed, bu görüşün temel sebebinin zorunlu ihtiyaçların karşılanması ve dini yükümlülükleri yerine getirmek için yeterli şartlara sahip olma durumu olduğunu öne sürmektedir (Orman, 2016, 27). Dolayısıyla kazanç ve rızık elde etme faaliyetinin salt iktisadi bir faaliyet olmaktan ziyade din merkezli bir yaşamın dini sorumlulukları yerine getirmek için bir ön şart olduğu anlaşılmaktadır. Bu sebeple *kesb*, kişinin kendisinin ve yakınlarının zaruri ihtiyaçlarını gidermesi üzere temellenmiş olup günümüzde merkezi bir önemi olan kârı maksimize ederek servet biriktirme anlayışından oldukça uzaktır. Dolayısıyla *kesb* bahsinde esas olan iktisadi faaliyet olmaktan ziyade dini, hukuki ve ahlaki bir meseledir (Orman, 2016, 46). Dini sorumlulukları yerine getirecek kadar kazanç elde ettikten sonra bir Müslüman niye çalışmalıdır sorusunu ele aldığımızda, Müslümanların üyesi oldukları topluluktaki -akrabaları başta olmak üzere- diğer kişilere karşı yardım ve dayanışma faktörü devreye girmektedir (Orman, 2016). Diğer kişilere yapılacak bu yardım *kesb* elde etmek vesilesiyle olabilirken, aynı zamanda cemaatin diğer üyelerine yapılan maddi olmayan yardımlaşma ve dayanışma unsurlarıyla da yapılabilir (Orman, 2016). Bu sebeple, iktisadi faaliyetin yalnızca kişinin kendisi için değil diğer kimselerin de sorumluluklarını gerçekleştirmelerini sağlayacak biçimde toplumsal bir faaliyet olduğunu iddia edebiliriz.

Böylesi bir sosyal yapının içindeki piyasa mekanizması kendi başına işleyen bir yapıdan uzak olarak sosyal yapının içinde bütünü oluşturan yapılar arasındaki uyumlu ve tamamlayıcı yapılardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. En nihayetinde insan faaliyetleri özneler arasında gerçekleşen bir dayanışma faaliyeti olduğundan dolayı birçok ürün ve hizmet metalaşamamaktadır. Burada tarafların yardımlaşması “esas itibarıyla ne politik ne de ekonomik bir meseledir; daha çok, dini, yasal, etik ve ekonomik diye ayırdığımız alanları bir araya getiren bütüncül bir sistemdir” (Graeber, 2001, 246). İnsan ilişkilerinde amaç nesnelere değil nesnelere değil nesnelere değil mevcut ihtiyaçların karşılanması ve cemaatin birbirini desteklemesi yoluyla sosyal bir faydanın oluşmasıdır. Yani nesnelere yer değiştirmesi “daha genel ve bâki bir anlaşmanın parçasını” oluşturmaktadır (Yaman - Öztürk, 2019, 42).

Geleneksel dönemde doğa ve toplumsal olayların kaynağı ve gizemi Tanrı iradesine dayandırılıyor ve ilahi bir kudrette anlam buluyordu. Modern dönemle birlikte Tanrı merkezli doğa ve toplumsal olaylar bilimin merkezliğinde akıl ile anlam kazanmaya başladı. Bunun yanı sıra, modern dönemde toplumsal olaylar da Tanrı iradesinden bağımsız olarak “piyasa, zenginlik birikimi ve bireylerin siyasi iktidara susamışlıkları” ile tanımlanmakta ve anlam bulmaktadır (Wolff - Resnick, 2020, 34). Yapısal ve niteliksel olarak modern hayatın getirdiği bu dönüşümler, cemaat yaşamında söz konusu olan piyasa mekanizmasında bir kırılmaya yol açmıştır. Modern öncesi dönemde hâkim kurumsal mantığın içerisinde diğer ilişki türleriyle uyumlu bir yapı oluşturan piyasa, modern dönemde diğer tüm ilişkileri belirleyen ve hegemonyası altına alan üst mantığın kendisi olmuştur (Fotopoulos, 1994). Piyasanın kendisi aile, cemaat, din ve ahlak gibi yapılardan bağımsız *müstakil* bir alan olarak düşünülmüş ve tasarlanmıştır (Polanyi, 2017; Wolff - Resnick, 2020, 35). Bu noktada modern dönemde ortaya çıkan piyasanın modern bir din biçimi olarak ortaya çıkması ve üst mantığın kendisi olmasıyla teolojik bir yapısının olduğu da iddia edilebilir (Reda, 2019).

Piyasa mekanizmasının sistemleşmesi insan yaşamının tümüne hükmetmesi yoluyla modern toplum dediğimiz yeni bir toplumsal birliği oluşturmaktadır. Piyasa toplumu her şeyin metalaştığı ve satıma konu olduğu bir toplumdur (Özvar, 1992). Piyasa toplumunda üretim, modern öncesi cemaatlerdeki piyasa ilişkilerinin karşılıklılık ve dayanışma ilkesi içerisinde oluşturdıkları üretim ve dağıtım mekanizmalarından farklı olarak işlemektedir

(Fotopoulos, 1994). Cemaat yaşamında insanlar üretimi karşılıklılık ilkesi içerisinde toplumsal dayanışmalarını arttırmak yahut kendi ailesi ve yakın çevresinin ihtiyaçlarını gidermek için yapmaktayken modern piyasa toplumunda üretim mekanizması bizzat piyasanın gereksinimleri için işlemektedir. Dolayısıyla, piyasa toplumunda üretim mekanizmasının cemaat yaşamındaki karşılıklılık ilkesinden uzaklaşarak sadece satıcı-alıcı ilişkisinin olduğu bir toplum meydana getirmiştir. Bu piyasa toplumunda emek ve toprağın yanı sıra gıda, barınma, ilaç, evlilik ve hatta dini ihtiyaçlar dahi satıcı-alıcı ilişkisi içerisinde metalaşmaktadır (Boff, 1994).

Piyasanın aile, akraba, din ve ahlak gibi alanlardan hem bağımsız hem de bu alanlara hükmedici bir yapı olarak ortaya çıkması insan ilişkilerinin çeşitli dönüşümler geçirmesine yol açmıştır. Bunlardan biri üretim özelinde iktisadi faaliyetin dayanışma ilkesinin hâkim olduğu aile ve aileden köklenen akrabalık bağlarının kopması ile cemaat içerisindeki yardımlaşma ve dayanışma duygularının tahrip olmasıdır. Cemaat yaşamında aile içerisinde veyahut daha başka şekillerde “yaşlı-geç, kadın-erkek, güçlü-zayıf ve sağlıklı-sağlıklı olmayanlar” ya da daha birçok grup arasında bir dayanışma ve yardımlaşma mantığı vardı. Fakat modern piyasa toplumunda yukarıda saydığımız kişilerin hepsi teoride piyasaya dâhil olabilecekken paradoksal olarak dezavantajlı kişilerin çıkar merkezli piyasa sisteminde tutunamamasına karşın avantajlı kişilerin dezavantajlı kişilere yönelik sorumluluğuna dair klasik ana akım iktisat teorisinde neredeyse hiçbir sosyal norm yoktur (Boff, 1994). Bu bağlamda, piyasa toplumunun meydana getirdiği en önemli dönüşümlerden biri dinin insan davranışlarını ve ilişkilerini etkileyen normatif yapısıyla aile ve akrabalık bağlarının zayıflaması olduğunu dile getirmiştik. Buna ek olarak bir başka önemli dönüşüm neredeyse üretime konu olan her şeyin meta karakteri taşımasıdır. Bu bağlamda, mübadele mantığının değişmesiyle metalaşmanın yaygınlaşması ve akrabalık bağlarının zedelenmesinin piyasa ve toplumsallık açısından ne gibi bir mahiyet taşıdığı daha derinlikli olarak sonraki iki bölümde incelenmiştir.

2.2. Mübadele

Malların mübadelesi tarihin her döneminde var olmuş bir gerçeklik olsa da farklı zaman ve mekânlarda bu mübadelenin mahiyeti bakımından niteliksel farklılıklar mevcuttur. Geleneksel dönemde cemaat olarak tasvir ettiğimiz ortamda gerçekleşen mal ve hizmetlerin mübadelesi ile modern ve modern sonrası dönemde bireycilik olarak tasvir ettiğimiz yaşam biçiminde gerçekleşen mübadelenin söz konusu olduğu ilişkiler bağlamında çeşitli farklılıklar mevcuttur.

Modern dönemle beraber, toplumda hakim olan kurumsal mantıklar dönüşerek din ve ailenin şekillendirici olarak oynadığı rolü ulus-devlet ve kapitalist piyasa sistemi almıştır (Giddens, 1994). Bu sebeple, sanayi devriminin doğurmuş olduğu kapitalist bir anlayış üzerinde ilerleyen piyasa, modern toplumsal hayatın ortaya çıkmasında ve buna bağlı olarak insan ilişkilerinin belirlenmesinde etkili bir süreç olarak değerlendirilebilir (Giddens, 2010).

Bu dönüşüm ile geleneksel dönemde insanlar arasında kurulan dayanışma merkezli ilişkiler yerini modern dönemle birlikte nesnelere arasında kurulan başka bir ilişki türüne bırakmıştır. Bu durumda toplumsallık dediğimiz bağ öznel değil de nesnelere arasında kurulmaktadır. Yani; “insanlar arasındaki toplumsal ilişkiler, şeyler arasındaki toplumsal ilişkiler olarak” ortaya çıkmaktadır (Yaman - Öztürk, 2019, 12). Modern dönemde nesnelere arasında kurulan ilişkiler, insanlardan veya insan ilişkileri tarafından belirlenmekten öte nesnelere etkinliklerinin ortaya çıkardığı bir doğal düzen olarak

algılanmaktadır (Yaman - Öztürk, 2019, 12). En nihayetinde bu doğal düzenin içinde bireyin kendisi de üretim faaliyeti, ortaya çıkardığı ürün ve iş bölümünde bulunduğu diğer bireyler ile olan ilişkisi ile bir nesneye dönüşmüştür (Israel, 1971; Tucker vd., 1978).

Bu piyasa anlayışı içinde meta kavramı modern piyasanın varlığı ve devamı açısından oldukça önemli bir yere sahiptir. Bunun sebebi, insanların ihtiyaçlarının çok büyük bir kısmını piyasadan karşılaması ve piyasadan geçen tüm ürün ve hizmetlerin doğal olarak meta karakteri taşımasıdır (Karatani, 2017). Metalaşma günümüz piyasa anlayışı içine tümüyle yerleşmiş bir karakterdir çünkü neredeyse tüm mal ve hizmetler alım-satım konu olmak için üretilmektedir (Özvar, 1992). Modern piyasa anlayışını ve modern toplum yapısını en iyi düzeyde meta mübadelesi üzerinden anlaşılabilir. Bu bağlantının sebebi metalaşmanın tüm topluma nüfuz etmesi sebebiyledir (Karatani, 2017, 40). Modern dönemde piyasa sisteminin tüm kurumları hegemonyası altına alarak şekillendirmesiyle birlikte bireylerin birçok ihtiyacını kendileri karşılayabilecekken bu ihtiyaçları başkaları tarafından ve başkaları aracılığıyla karşılanması beklenmektedir. Beslenme, barınma, giyinme gibi çok temel ihtiyaçlarımız bile piyasa aracılığıyla elde ettiğimiz metalaşmış ihtiyaç ve hizmetlerdir. Günümüzde beslenme ihtiyacının çoğu ev dışında karşılanmakta bunun yanı sıra bu ihtiyacı ev içinde gidermek için alınan beslenme ürünleri ise yine piyasa yoluyla elde edilmektedir (Yaman - Öztürk, 2019, 16). Bunlara barınma ihtiyacının giderildiği evler ve giyinme ihtiyacının giderilmesi için alınan kıyafetler ve daha birçok ihtiyaç da dâhil edilebilmektedir.

Geleneksel dönemde barınma, giyim, beslenme ve temizlik gibi birçok ihtiyaç kişilerin kendileri veya ailesi tarafından belirli bir ortaklığın içerisinde karşılıklılık ilkesi içerisinde yapılırdı fakat modern dönemde aile bağlarının zayıflaması ile tek bir varlık haline gelen birey bu söz konusu ihtiyaçlarını devlet veya piyasa yoluyla satın almak durumunda kalmaktadır. Modern piyasa sisteminin şekillendirdiği toplumlarda her şeyin metalaşması mümkün ve hatta gereklidir. Geleneksel dönemdeki gibi bir paylaşım söz konusu olmadığı için ya devlet ya da piyasa ürün ve hizmet sağlama görevini üstlenmek durumunda kalmaktadır.

Geleneksel dönemdeki komşuların armağanlaşma veya dayanışma bağlamında birbirilerine verdikleri ürünler ile modern dönemde bu ürünlerin piyasa mekanizmasından geçerek insanlara ulaşması noktasında insan ilişkilerinin niteliği bağlamında farklılıklar vardır. Bu iki mübadele biçiminde de mallar mübadele edilmektedir fakat mübadelenin amacı, ortaya çıkardığı dinamizm ve yöntemi bakımından farklıdır (Yaman - Öztürk, 2019, 49). Geleneksel toplumluluklarda gerçekleşen piyasa dışı mübadele işlemlerinde dolayimsız bir ilişkiler ağı vardır buna karşın piyasadan gelen meta mübadelesi dolayımıdır ve kendiliğinden toplumsal ilişki kurma gayesinden uzaktır (Yaman - Öztürk, 2019, 49). Geleneksel dönemde yardımlaşma bağlamında gerçekleşen mübadele bir karşılıklılık içinde gerçekleşmektedir. Zira dayanışma ve karşılıklılık ilkesi bağlamında gerçekleşen bu mübadele işlemi yerine getirmemek toplumsal ilişkiyi de bitirmek demektir. Buna karşın modern dönemde piyasa için meta mübadelesi serbest bir biçimde gerçekleşir çünkü anonim kimliklerin birbirlerine dair herhangi bir yükümlülüğü yoktur (Carrier, 1991, 131-132; Van Der Loo - Van Reijen, 2014, 145).

Dayanışma ve armağanlaşma yaklaşımı içinde gerçekleşen mübadele ve piyasa içinde gerçekleşen meta değişiminin her ikisi de toplumsal fenomenlerdir. Fakat bu fenomenlerin gerçekleştiği veya ortaya çıkardığı toplumsal ilişkilerin niteliğinin farklı olması mübadelenin ele alınan her iki dönem içinde niteliksel olarak farklı olduğunu ortaya koymaktadır.

2.3. Aile ve Akrabalık Bağlarının Zayıflaması

Modern zamanda ebeveyn ve çocuk birliğinden oluşan bir toplumsal birim olarak tanımlanan aile, geleneksel dönemde akraba ilişkilerinin de dâhil olduğu daha geniş bir sosyal yapıyı temsil ediyordu. Ailenin modern zaman yapısına kıyasla daha geniş bir çerçeveye sahip olması aile içi dayanışma, sadakat ve güven duygularının aileden köklenen diğer insan ilişkilerini de belirleyici ve tanımlayıcı bir yapı oluşturmasını kolaylaştırıyordu (Buğra, 2000, 11). Bu durum modern öncesi toplumsal yaşamda dayanışma anlayışının insan ilişkilerini kuşatıcı bir mekanizmaya dönüşmesine de olanak tanımıştır. Modern öncesi dönemde piyasanın kendine has müstakil bir iktisadi faaliyet alanı olmaktan ziyade din tarafından şekillenen ve aile kurumuna bağlı bir mekanizma oluşturması bu söylediğimizi kuvvetlendirir niteliktedir. Nitekim Sanayi Devrimi öncesi topluluklar üretim, dağıtım ve mülkiyet gibi faaliyetler aile ve aileden köklenen akrabalık ilişkileri içinde düzenlenen faaliyetlerdi (Emiroğlu - Aydın, 2003, 20).

Birçok cemaatte aşağı yukarı benzer işlevleri olan aile kurumu, sanayileşme ve bunun sonucunda ortaya çıkan kentleşme ve kapitalistleşme ile yapısal olarak kırılmalar yaşamış ve modern öncesi cemaatlerdeki gibi yeni toplumsal formda en önemli kurum olma niteliğini kaybetmiştir (Goode, 1970; Parsons, 1949). Modern toplumda aile kurumunun kırılmaya uğramasının en önemli sebeplerinden biri üretim faaliyetinin aile kurumundan alınıp rekabetin oldukça yoğun olduğu piyasaya verilmiş olmasıdır. Rekabetin yoğun olduğu bu devasa piyasa sistemi içerisinde aile ile cemaat arasındaki mesafe artmış, ilişkiler anonimleşmiş, rekabet ve buna bağlı olarak kendi faydasını öncelikle anlayan piyasadaki her bir oyuncu için temel hareket noktası haline gelmiştir (Özbay, 2015, 33). Üretimin aileden alınıp piyasaya verilmesi, aile ve aile üyelerinin birçoğunu geleneksel dönemdeki gibi bir üretim faaliyetinden mahrum bırakmış ve onları boşa çıkarmıştır. Üretim, tüketim ve dağıtım gibi faaliyetleri aile ve akrabalık ilişkileri bağlamında normatif bir yapı içinde düzenleyen kişiler, ortaya çıkan piyasa sistemine emeğini satarak dâhil olmak durumunda kalmıştır.

Geleneksel dönemde aile merkezli devam eden iktisadi faaliyet ile modern sonrası piyasa sisteminde işlerlik kazanan iktisadi faaliyet farklı kültürel kodları gerektirmektedir. Yeni piyasa anlayışında belli bir ücret karşılığında satılan emeğin verimli olabilmesi için gerekli olan bilgi ve beceriler kişilerce edinilmesi gerekmektedir. Bu *kültürlenme* süreci aile dışı bir eğitim sürecini ortaya çıkarmıştır. Çünkü ailenin kendi dinamik ve normatif yapısıyla piyasanın kendi ahlaki normatif yapısı uyuşmamakta ve bunun için -okul gibi- aile dışı eğitim kurumlarının ihtiyacı ortaya çıkmaktadır (Özbay, 2015, 35-36). Bir insan hayatının ilk yaşlarından başlayan aile kurumu dışındaki eğitim süreci en nihayetinde ailenin toplumsallık içindeki fonksiyonunun tahrir edilmesi sonucunu ortaya çıkarmıştır. Bireyin topluma katılmasının ve kültür öğreniminin eğitim yoluyla gerçekleşmesi onu hem bizzat kendisinde var olan hem de ailesinden aldığı duygu merkezli davranış kalıplarını akılcılaştırılarak topluma ve dolayısıyla piyasaya entegre olmasını sağlamaktadır. Ailenin ve aileden köklenen akrabalık ilişkilerinin bir kişinin toplumsallaşması noktasındaki işlevliğini yitirmesi hem ailenin bireye hem bireyin aileye olan bağı zayıflatmıştır.

Piyasa sistemi toplumsal yapıyı değiştirerek insan ile ailesi, akrabaları ve komşuları olarak tanımlayabileceğimiz çevresi arasındaki karşılıklılık ilkesi etrafında şekillenen dayanışma bilincini zayıflatmış ve bireylerin kişisel faydalarını öncelikledikleri yeni bir anlayışı ve bu anlayış içerisinde ortaya çıkan yeni davranış kalıplarını doğurmuştur. Ortaya çıkan bu anlayış içerisinde var olan bireylerin söz konusu anlayışın ötesinde bir düşünsel ve eylemsel faaliyette bulunması fazlasıyla zor olacaktır.

Bir sonraki bölümde İslam'ın ilk yıllarındaki Medine pazarı tecrübesinin modern dönemde yeniden ihyası çalışmaları ele alınarak bu yaklaşımın yukarıda bahsedilen mevcut anlayışın ürettiği düşünme biçiminden bağımsız olmadığı ve Medine pazarının bu yaklaşım üzerinden okunması onun siyasi ve sosyolojik bağlamından koparılmasına sebep olduğu vurgusu yapılarak Medine pazarının ve modern serbest piyasa kavramının mukayesesine yer verilmiştir.

3. Medine Pazarının Serbest Piyasa Kavramı ile Mukayesesi

İslam iktisat düşüncesi bağlamında ortaya çıkan çalışmalar batılı ekonomi anlayışına hem bir itiraz hem de bir cevap niteliğinde yazılmıştır. İtiraz edilen Batılı ekonomi anlayışının hem söylemsel hem de kurumsal olarak hâkim olması İslam iktisadi çalışmalarının mevcut hâkim dilin ve trendin etkisi halinde ilerlemesine sebep olmuştur. Bu konuya dair en bariz örneklerden biri piyasa kavramına olan yaklaşımda görülmektedir. İslam iktisat düşünürlerinin modern dönemde bireyleri ve toplumları dönüştürücü bir sistem olarak kurgulanan piyasa kurumuna dair eleştirel yaklaşımlarının yeterli düzeyde olmadığı iddiası üzerinden çalışmamızda modern öncesi ve sonrası insan ilişkileri bağlamında ele aldığımız piyasa kavramının dönemsel olarak sosyolojik ve paradigmatik niteliklerine vurgu yapılmıştır. Eleştirel bakışın yeterli düzeyde olmaması ve dönemlere ve toplumlara ait niteliksel farklılıkların göz ardı edilmesi, İslam iktisadındaki piyasa anlayışının serbest piyasa ekonomisi ile uyduğu veyahut serbest piyasa ekonomisi ile Medine pazarını benzer kabul eden yaklaşımların (Özel, 2018) ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Mevcut serbest piyasa ekonomisinin; sermayedarın bir uzantısı olarak devletin sermayedara yardım etmesi olarak açıklanan kapitalist prensiplere göre değil, Medine pazarında hâkim olan temel İslami prensiplere göre şekillendirilmesi ile İslami bir piyasa anlayışının modern dönemde de kurulabileceği iddiaları öne sürülmektedir. Bu görüşe göre, modern dönemde İslami bir çerçevede serbest piyasa ekonomisini kurmak için dikkate alınması gereken üç prensip mevcuttur. Bunlar; pazar yerinde kimsenin belirli bir yeri sahiplenmemesi, pazar vergisinin alınmaması ve fiyat tespit hakkının hiç kimseye verilmemesidir (Özel, 1994; Kallek, 1997). Hâlbuki, Medine pazarının kendi gerçekliğini ve tarihsel-sosyolojik arka planı göz ardı edilerek modern hayat için bir sistem önerisinde bulunmanın hesaba katması gereken büyük dönüşümler yaşanmıştır.

Bu dönüşümler arasında tüzel kişiliğin ortaya çıkması, birçok nesne ve ilişkinin metalaşması ve bireyciliğin insan yaşamının merkezinde yer alması kritik öneme sahiptir. Buradaki üç özellik tüccar ile siyasi otorite arasındaki ilişki ile ilgilidir. Hem tüccarın içinde bulunduğu cemaatçilikten bireyselliğe geçiş olarak ifade ettiğimiz sosyal yapı hem tüccarın şahıs yerine tüzel kişiliklerin ortaya çıkması olarak tüccarın kendi vasfı hem de ulus-devletin ortaya çıkması ile siyasi otoritenin değişmesi görünür de değişmiyor gibi görünse de Medine pazarı ve günümüz ulus-devlet yapısı içerisinde çıkması için mücadele edilen ideal bir serbest piyasa ekonomisi bağlamında çok farklı sonuçlar doğuracak ve Medine pazarının ortaya koyduğu sonuçtan farklı bir yere evrilecektir.

Bu çalışma, bu üç değişiklikten özellikle cemaat yapısından bireyselliğe geçiş üzerinde durarak dönüşümü açıklamaya çalışmıştır. Medine pazarı cemaat yapısı içinde oluşmuş ve şekillenmiştir. Buna karşın serbest piyasa sistemi ise ulus-devletin bir ürünü olan bireyselleşmiş toplumda ortaya çıkmış bir yapıdır. Serbest piyasa sisteminin birçok şeyi metalaştırdığını ve sistemin ulus-devlet karşısında vatandaş kimliğini taşıyan bireylerin oluşturduğunu düşündüğümüzde serbest piyasa sisteminin Medine pazarı ile belli başlı ortak özellikleri olsa dahi farklı paradigmalara ait iki yapı olduğu aşikârdır. Modern öncesi döneme ait olan Medine pazarının lokal bir oluşum olması dolayısıyla kurallarını

belirleyen normatif dini yapının hâkim olması, aile ve dini cemaatleşme merkezinde örgütlenen cemaat yapısı, siyasi otoritenin mahiyeti (Thornton - Ocasio, 2008) ve buna ek olarak bu iki paradigmatik farklılığın içinde yetişen kişilerin davranış kalıpları (Hallaq, 2020) oldukça temel noktalarda bugünkü piyasa sisteminden birçok yönüyle farklı bir çizgide yer almaktadır. Dolayısıyla Medine pazarında hâkim olan ve serbest piyasanın da temel prensipleri olarak değerlendirilen üç prensip modern dönemde İslami bir piyasa sistemi kurma noktasında paradigmatik olarak arzu edilen sonucu ortaya çıkarmaktan uzak kalmaktadır.

Sonuç

Bu çalışmada, geleneksel dönemde yaşam biçimi ile modern sonrası birey merkezli yaşam biçimi arasındaki niteliksel farka odaklanılarak piyasa ilişkilerinin söz konusu iki dönem içindeki konumu ve mahiyeti araştırılmıştır. Geleneksel dönemde cemaat yaşamı içerisinde ortaya çıkan insan ilişkileri içinde piyasa/pazar ilişkilerinin diğer sosyal ilişkilerden bağımsız ve müstakil bir alan oluşturmadığı bilakis diğer ilişki türlerine ve mevcut toplumsallığın içerisine gömülü olduğu vurgulanmıştır. Öte yandan, modern dönemde birey merkezli yaşam biçiminin içerisinde insan ilişkileri parçalanarak bütünlüğünü yitirmiş ve piyasa ilişkileri müstakil bir alan olarak ortaya çıkmıştır. Bunun da ötesinde, modern piyasa sistemi, toplumu, kurumları ve insan ilişkilerini hegemonyası altına alan ve belirleyen üst bir sisteme dönüşmüştür. Çalışmada, bu temel vurgu üzerinden Müslümanların İslam'ın erken yıllarında tecrübe ettiği Medine pazarının günümüz piyasa sistemi ve bu sistemin ortaya çıkarmış olduğu insan ilişkileri içerisinde tekrar ihya edilebileceği yaklaşımına değinilerek bu durumun paradigmatik ve sosyolojik zorlukları ve bu zorlukların sebepleri ortaya konulmuştur.

Modernite gelenekten bir kopuşun hikayesi olarak insan yaşamında birçok noktada kırılmaların ve dönüşümlerin yaşandığı bir durumdur. Bu temel kırılmalar arasında dinin normatif yapısının çözülmesini, aile-akrabalık bağlarının zayıflamasını, toplumsal ilişkilerin anonimleşmesini sayabiliriz. Söz konusu temel dönüşümler ise özellikle siyasi otoritenin yapısı ve piyasanın sistemleşerek bireyler arasındaki ilişkileri belirleyen üst bir norm haline gelmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Bu kırılma ve dönüşümlerin varlığı piyasanın geleneksel dönemde ve modern dönemde mahiyetini değiştirmiştir. Geleneksel dönemde insan ilişkileri içerisinde uyumlu bir yapıda işleyen ve hatta toplumsallığa gömülü olarak dayanışma temelli olan piyasa, modern dönemle birlikte bu uyumun dışına çıkarak kendi normlarını ve değerlerini her şeyin üstüne yerleştirip insan yaşamına konu olan birçok şeyi ve hatta insanın kendisini metalaştırmıştır.

Piyasa, sistemleşerek kendisi dışındaki tüm mekanizmalara hükmeden üst bir form haline gelmesi neticesinde kurumları ve insan ilişkilerini şekillendiren bir yapıya dönüşmüştür. Modern dünyaya doğan ve bu dünya görüşünün hâkim olduğu bir eğitim ve -piyasanın belirleyiciliğinde olan- insan ilişkileri içerisinde yetişen bireyler bu hâkim görüş dâhilinde düşünmekte ve bunun bir sonucu olarak da modern piyasa anlayışını verili kabul etmektedir. Modern bireylerin bu verili bakış açıları üzerinden meseleleri ele alması dar ve bazen anakronik yorumlamalara sebebiyet vermektedir. Bu yanlışlıklardan biri ise bu makalenin konusu olan modernite ile ortaya çıkan dönüşümlerin ve kırılmaların (tüzel kişiliğin, bireyselleşmenin ve metalaşmanın) göz ardı edilerek kapitalizm ile bütünleşerek bütünüyle hâkim bir form haline gelen modern piyasa sisteminden geleneksel dönemdeki dayanışma ve sadakat odaklı bir mekanizmanın oluşturulabileceği yaklaşımıdır.

Bu çalışmada yukarıda belirttiğimiz yaklaşımın sosyolojik, politik ve temelde ontolojik olarak birçok noktadan sorunlu bir yaklaşım olduğu iddiamızı, merkeze cemaat

yaşamından bireyselliğe geçiş dönüşümünü alarak açıklamaya çalıştık. Geleneksel dönemde insanların iktisadi faaliyetleri de dâhil olmak üzere insan ilişkilerine konu olabilecek birçok ilişki türü temelde din ve aile olmak üzere birçok kurumsal mantık tarafından -etkinleştirilerek veyahut sınırlandırılarak- şekillenmektedir. Modern dönemde ise din ve aile kurumu yapısal olarak kırılma yaşamış ve bireyin karar alma ve davranış geliştirme süreçlerindeki etkisi zayıflamıştır. Dinin ve ailenin hâkim yapısı modern dönemde yerini ulus-devlet ve piyasa (ekonomik prensipler) sistemlerine bırakmıştır. Piyasa sisteminin modern dönemde hâkim yapı haline gelmesi dolayısıyla kurumsal mantığın kendisi olmakta ve hiyerarşik olarak altındaki kurumlara ve kurumlar aracılığıyla bireylere kendi norm ve değerlerini içselleştirmektedir. Piyasanın hegemonya ve etki gücünün bu denli güçlü olduğu bir sistemde geleneksel dönemdeki toplumsallığı ve dayanışmayı ortaya çıkaracak mekanizmanın var olması yapısal olarak fazlasıyla zordur.

Kaynakça

- Anderson, Benedict R. O'G. *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*. çev. İskender Savaşır. İstanbul: Metis Yayınları, 2011.
- Arslan, İshak. *Çağdaş Doğa Düşüncesi*. İstanbul: küre Yayınları, 2. Basım, 2016.
- Asutay, Mehmet. "Conceptualising and Locating the Social Failure of Islamic Finance: Aspirations of Islamic Moral Economy vs. the Realities of Islamic Finance". *Asian and African Area Studies* 11/2 (01 Ocak 2012), 93-113.
- Baudelaire, Charles - Mayne, Jonathan. *The Painter of Modern Life, and Other Essays*. [London: Phaidon, 1964.
- Bauman, Zygmunt. *The Individualized Society*. Cambridge, UK ; Malden, MA: Polity, 1st edition., 2000.
- Beck, Ulrich. *Risk Toplumu - Başka Bir Modernliğe Doğru*. çev. Bülent Doğan - Kazım Özdoğan. İstanbul: İthaki Yayınları, 2011.
- Boff, Leonardo. "Meta Dini ve Piyasa". çev. Lütfullah Göktaş Mayıs-Haziran/9 (1994), 32. <https://doi.org/Çerçeve>
- Buğra, Ayse. *Devlet-Piyasa Karşıtlığının Ötesinde İhtiyaçlar ve Tüketim Üzerine Yazılar*. çev. Bahadır Sina Şener. İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.
- Carrier, James. "Gifts, Commodities, and Social Relations: A Maussian View of Exchange". *Sociological Forum* 6/1 (1991), 119-136.
- Durkheim, Emile. *Toplum Biliminin Yöntem Kuralları*. çev. Özer Ozankaya. İstanbul: Cem Yayınevi, 2013.
- Durkheim, Emile. *Toplumsal İşbölümü*. İzmir: Cem Yayınevi, 2020.
- Emiroğlu, Kudret - Aydın, Suavi. *Antropoloji sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1. basım., 2003.
- Forsyth, Donelson R. "Judging The Morality Of Business Practices: The Influence Of Personal Moral Philosophies". *Journal Of Business Ethics* 11/5-6 (1992), 461-470.
- Fotopoulos, Takis. "The Nation-State and the Market" 2/2 (1994), 33.
- Frisby, David. *Modernlik Fragmanları*. İstanbul: Metis Yayınları, 2012.
- Gezgin, Mehmet. "Cemaat-Cemiyet Ayırımı ve Ferdinand Tönnies". *Istanbul Journal of Sociological Studies* 22 (14 Eylül 2011), 183.
- Giddens, Anthony. *Capitalism and Modern Social Theory: An Analysis of the Writings of Marx, Durkheim and Max Weber*, 1971.
- Giddens, Anthony. *Modernite ve bireysel-kimlik : geç modern çağda benlik ve toplum*. çev. Ümit Tatlıcan. İstanbul: Say Yayınları, 2010.
- Giddens, Anthony. *Modernliğin Sonuçları*. çev. Ersin Kuşdil. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1994.
- Giddens, Anthony. *Social Theory and Modern Sociology*, 2013.
- Giddens, Anthony. *The Nation-State and Violence*. 2 Cilt. University of California Press, 2013.
- Goode, William J. *World Revolution And Family Patterns*. London: The Free Press, 1970.
- Gorz, André. *İktisadi Aklın Eleştirisi*. çev. Işık Ergüden. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2007.
- Graeber, D. *Toward An Anthropological Theory of Value: The False Coin of Our Own Dreams*. New York: Palgrave Macmillan, 2001.
- Guénon, René. *Modern Dünyanın Bunahımı*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2016.
- Hallaq, Wael. *Şarkiyatçılığı Yeniden Düşünmek: Modern Bilginin Eleştirisi*. çev. Ahmet Demirhan. Ketebe, 2020.
- Hallaq, Wael B. *İmkansız Devlet*. İstanbul: Babil Kitap, 2019.
- Israel, Joachim. *Alienation From Marx to Modern Society*. Allyn and Bacon, 1971.

- Kallek, Cengiz. *Asrı Saadette Yönetim Piyasa İlişkisi*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1997.
<https://www.nadirkitap.com/asri-saadette-yonetim-piyasa-iliskisi-cengiz-kallek-kitap22676227.html>
- Karatani, Kojin. *Dünya Tarihinin Yapısı: Üretim Tarzlarından Mübadele Tarzlarına*. çev. Ali Karatay. İstanbul: Metis Yayınları, 2017.
- Macfarlane, Alan. *İngiliz Bireyseliğinin Kökenleri*. çev. Onur İşçi. Vakıfbank Kültür Yayınları, 2021.
- Macfarlane, Alan. *Kapitalizm Kültürü*. çev. Remzi Hakan Kır. Ayrıntı Yayınları, 1993.
- Méda, Dominique. *Emek : Kaybolma Yolunda Bir Değer Mi?* çev. Işık Ergüden. İstanbul: İletişim, 2012.
- Orman, Sabri. "İslam Entelektüel Geleneğinde İktisadi Boyutun Teşekkülü: Şeybânî, Serahsî Ve Kitâbu'l-Kesb (II)". *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi (İEFD)* 1/2 (28 Ocak 2016), 23-68.
- Özbay, Ferhunde. *Aile, Kent ve Nüfus : Dünden Bugüne*. İletişim Yayınları, 2015.
- Özel, Mustafa. "Adam Zengin Olur Mu?" *İş Hayatında İslam İnsanı (Homo Islamicus)*. 187. MÜSİAD, 1994.
- Özel, Mustafa. "İslam, Kapitalizm ve Osmanlılar". *Nihayet Dergisi* 44 (Ağustos 2018), 04.
- Özvar, Erol. "Piyasa Ekonomisi ve Piyasa Toplumu". *İktisat ve İş Dünyası* 2 (1992), 50.
- Parsons, Talcott. "The Social Structure Of The Family". *The Family: Its Function And Destiny*. 173-201. Oxford, England: Harper, 1949.
- Polanyi, Karl. *Büyük Dönüşüm*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.
- Poole, Ross. *Ahlak ve Modernlik*. çev. Mehmet Küçük. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1993.
- Reda, Ayman. *Peygamberlik Dindarlık ve Kar: İslam İktisadi Düşüncesinin Kavramsal ve Karşılaştırmalı Bir Tarihi*. Bir Yayıncılık, 2019.
- Taylor, Charles. *Modernliğin Sıkıntıları*. çev. Uğur Canbilen. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2020.
- Thornton, Patricia H. - Ocasio, William. "Institutional Logics". *The Sage handbook of organizational institutionalism*. 99-129. SAGE Publishing, 2008.
- Tönnies, Ferdinand. *Cemaat ve Cemiyet*. İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2019.
- Tucker, Robert C. vd. *The Marx-Engels Reader*. New York: W.W. Norton & Company, 1978.
- Van Der Loo, Hans - Van Reijen, Willem. *Modernleşmenin Paradoksları*. İstanbul: İnsan Yayınları, Üçüncü baskı., 2014.
- Weber, Max. *Ekonomi ve Toplum*. İstanbul: Yarıncılık, 2018.
- Wolff, Richard D. - Resnick, Stephn A. *Çatışan İktisadi Teoriler*. çev. Can Evren. İstanbul: İletişim Yayınları, 2020.
- Yaman, Melda - Öztürk, Özgür. *Metaların Kerameti*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2019.